

SZEMLE

A Torma Zsófia-gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeumban

Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadásában magyar és német nyelven megjelent kötet* annak a szerzőnek munkássága révén látott napvilágot, aki a magyarságot és elsősorban az erdélyi magyarságot a legválságosabb időkben két magyarnyelvű vaskos és tanulságos kötettel ajándékozta meg: az ősrégészet körébe vágó *Régibb kőkorr*al és az *Újabb kőkorr*al. Ő volt az is, aki a megszállás éveit alatt csaknem havonta látatta hosszabb-rövidebb cikkeket hazai és külföldi folyóiratokban, mindig azzal a céllal, hogy szolgálja hazájának, nemzetének tudományos érdekeit úgy, hogy a külföld is lássa a valót: ha ki is esett Erdélyben politikai, gazdasági téren a vezetés a magyarság kezéből, a szellemet, a lelket nem sikerült béklyóba verni, letörni.

Az EME Érem- és Régiségtárába vásárlás útján 1891-ben egy nagyon értékes régészeti gyűjtemény került. A gyűjtemény megeremltője Torma Zsófia (1840—1899), a római régész Torma Károly leánya, ama bizonyos „belső tűz”-től is hevítve, fáradságot, anyagi megerőltetést nem ismerve, hozta össze páratlanul álló gazdag erdélyrészi gyűjteményét. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tekintélyes anyagi áldozattal nemcsak megvette a gyűjteményt, de anyagi romlásának legmegrázóbb napjaiban, a megszállás idején lehetővé tette a gyűjtemény kiválogatott anyagának lerajzoltatását is. Így láthatott most napvilágot e gyűjtemény.

A gyűjtemény javarésze (9673 drb.) a Hunyadmegyei Tordosról származik (145+3 tábla), kisebbik része (224 drb.) a Tordos közelében fekvő Nándorvályáról (3 tábla), a nándori és algyógyi barlangokból (71 drb., 2. kép), a többi 396 darab vegyes és ismeretlen lelőhelyekről való. A tordosi és nándorvályai telep és emlékek a neolithicum termékei, míg a másik kettő aeneolithicus természetű. Képviselve van azonban a gyűjteményben — főleg Tordosról — a réz- és bronzkor (1 tábla), az I. és II. vaskor (4 kép), a római- (2 kép) és a népvándorlás kora is (1 kép). Az utóbbiak azonban alárendelt szerepet játszanak számbelileg az újabb kőkor emlékeihez viszonyítva.

Torma Zsófia maga a lelőhelyek közül Tordoson ásott, — 1875-től addig, amíg a földtulajdonosok engedték; ásott még a nándori és az algyógyi barlangban is. A gyűjtemény javarészt azonban maga gyűjtötte mezőgazdasági munkálatok során. A gyermekkorát élő archeológia korában csak a tárgy volt a fontos. Ma a rétegviszonyok nyomossága mindenek felett áll. Schlieman trójai ásatainak eredményeit azért kellett hitelesítő ásatásokkal ellenőrizni, mert a rétegviszonyokra nem fordított elég gondot. Torma Zsófia gyűjteményének közlését azért kellett hitelesítő ásatásoknak megelőznie, mert gyűjteményének nagy tömege nem saját ásataiból származott, hanem gyűjtélés anyag. Ez a tény se Schliemannak, se Torma Zsófiának nem von le érdemeiből semmit.

A Torma-gyűjteményben is tehát adva volt egy hatalmas gyűjtemény, melynek közzététele csak *tipológiai* alapon lett volna lehetséges, mivel hiányoztak a pontosabb sztratifráiai megfigyelések. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum

* Roska Márton: A Torma Zsófia gyűjtemény az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárában. 38 képpel és 151 táblával. 4-r. Die Sammlung Zsófia von Torma in der numismatisch-archeologischen Abteilung des Siebenbürgischen Nationalmuseums von Márton Roska, mit 38 Abbildungen und 151 Tafeln. Kolozsvár, 1941. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R. T. (Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása.) 354 l.

Érem- és Régiségtárának akkori igazgatója, dr. Pósta Béla hitelesítő ásatásokat végeztetett Tordoson és Nándorvályán; ezek vezetésével Roska Márton akkori egyetemi adjunktust bízta meg. A Torma Zsófiától több, mint 70.000 m²-re túlbecsült tordosi neolithicus telep területén Roska 1910 folyamán 4 különböző helyen, Nándorvályán pedig 1914-ben csak egy helyen hitelesítő ásatásokat végzett. Mind az öt helyen aránylag kis területen (30–50 m²) tekinthetett bele a telep rétegviszonyaiba, de így is fontos útmutatásokat kapott arra, hogy a telepről előkerült nagy gyűjtemény anyagának tudományos, korszerű csoportosításakor milyen szempontok jönnek tekintetbe. Sajnos a hitelesítő ásatások területenkénti helyszínrajzát nem adhatta, mert idevágó jegyzetei elvesztek. Annál pontosabban adja a felásott helyek függőleges és vízszintes metszeteit és a metszetekbe eső megfigyeléseit: a házhelyeket, tűzhelyeket és ingó emlékeket. Az ez alkalommal előkerült kő, agancs, csont, kagyló és égetett agyagtárgyak adnak útmutatást a 144 táblán közölt változatos alakú és rendeltetésű szerszámok és szerszámfélék kronológiai csoportosításához. Annak tehát, aki korszerűen akarja használni a táblákat, elsősorban a hitelesítő ásatásokból előkerült emlékeket kell tanulmányoznia.

A sztratigráfiai, tipológiai, technikai és díszítést illető megfigyelések végső eredménye az, hogy a nándorvályi település a tordosinál régebbi és eddigi régészeti ismereteink alapján, alsó rétegével, az erdélyrészi neolithicum legrégebbi fázisát képviseli. Felső rétegének magas szintje közel egyidős a tordosi alsó réteggel. Nándorvályán feltételezhető egy legfelső harmadik réteg is, ezt azonban a mezőgazdasági munkálatok tönkretették.

Tordoson Roska három réteget állapított meg. Alulról a második azonban csak átmeneti rétege az alsónak, melyet felső szintjén a Maros árja, iszapja takar. Az iszaprétegen támadt új élet átvezet a harmadik, a *felső* réteghez, melyet legfelső szintjében, egyebek közt az átfúrt kőbalta jellemez, míg alsóbb rétegeiben és Nándorvályán csak átfúratlan lapos vésőket és kaptafalakú kőszerszámokat lelt. Nándorvályán az agyagplasztika teljesen hiányzik, viszont Tordoson már az alsó rétegben megjelennek az agyag-idomok. Mindkét telep keramikáját általában jellemzi a bemélyített vonalszalagos dísz, a vonalközoeket kitöltő pont- és vonalkadízítések, a felsőbb rétegekben fejlettebb formában, mint az alsókban. A nándorvályai felső rétegben megjelenik az agyagedényeken a fehér festékkel való bevonás, folytatódik ez a tordosi rétegekben és ez utóbbi alsó rétegében fellép emellett a húsvörös bevonás, felső rétegében pedig a barna-vörös bevonás, mely azért fontos, mert a Torma-gyűjtemény hasonló típusú edényeire szintén barnavörös festékkel veszik fel az edényre a mintát. Ime a hitelesítő ásatások egyik nagy eredménye.

Ezek a ráfestett minták kötik össze a tordosi felső réteget a festett keramikájú erődsdi telep alsó rétegeivel, ahol a ráfestéssel kisorolt minták mellett a korábbi, ráfestett minták is képviselve vannak. Minthogy ez utóbbi mintás festés mégis más kivitelű, mint a tordosi, így állott elő annak a hiatusnak a kérdése, mely Tordos és Erősd között a sima átmetet képezne és amely további szerencsés leletek révén tűnne el. A Torma Zsófia-gyűjtemény közzététele révén most már az erdélyi neolithicum fejlődésének három lépcsőfoka vált tisztázottá; ehhez — mint jelentősebb lelőhelyek — Nándorvályá az első fokot szolgáltatja, Tordos a másodikat és Erősd a harmadikat. Kronológiailag jórészt mindhárom együtt megy a bükki kultúra felső és a tiszai kultúra alsó szintjével.

A szerző a hitelesítő ásatások eredményeit szóvá tette már kézikönyvében, az *Újabb kőkor*-ban és ott szól bővebben a fentemlített hiatus kérdéséről is, mely átvezet minket itt a nándori és algyógyi barlangleletekhez; ezek már

a kezdő fémkor előhaladottabb szakaszának az emlékei. A nándori barlangban Torma Zsófia által tett megfigyelések érdekességét és helyszíni felvételeinek pontosságát emeli ki a szerző, majd elvezet az algyógyi barlangba, ahonnan ugyancsak Torma Zsófia gyűjtött össze szépen díszített edényeket és kőbaltákat. Az innen előkerült agyagedények már nem ismerik a festést, de kisporolt mintás, mélyített (tűzdelt) díszítménnyel ellátottak és mint ilyenek szellemben egyeznek az erödsi 1. és 2. (alólról) réteg ugyancsak „kisporolt“ mintás, de festett keramikai emlékeivel. Az azonos díszítő szellem, az eltérő technika ellenére, együvé utalná a két csoportot; ennek magyarázatául a szerző azt adja, hogy a festett keramikások kezdetben mindig magas terraszokon, erődített helyen lakoznak, míg a mély díszítést képviselő népelemek a völgyekben tartozkodnak. Erösdön a legfelső réteg (alulról a 4-ik) már festés nélküli, újra mélyített díszű. Legjobb tudomásom szerint azonban az erödsi legalsó réteg festett edényein a festés szélét bekarcolt vonalak kísérik, jóval nagyobb mértékben, mint a felette való második és harmadik rétegben és így ennek révén is közel állnak a tordosi legfelső réteg emlékeihez. Ha áll az a tétel, hogy a politikai nyomás alatt álló autochton népek kulturális képességei, művészi hajlamai elemi erővel szoktak előtörni újra, ha a politikai nyomás bármi okból megszűnt, miért ne tétélezhetnők fel már az őskorra vonatkozólag is, mondjuk, éppen az erödsi jellegű festett keramika esetében azt, hogy magas terraszokról a völgyekbe szálló hódító népelem távoztával, vagy felszívódásával a régebbi lakosság ízlése jutott újra diadalra. Az azonos szellemű, de eltérő ízlésű művészi hajlamok időbeli egymásmellettsége, területi elkülönüléssel kapcsolatban, a csomózott keleti szőnyeg színhatásához hasonló tarka képet kínál, az egymásután pedig leegyszerűsíti a színeket háboruk, népmozgalmak szülte uralkodó tónusokká, melyeknek elhalványulása után az alapszín jut újra jelentősebb érvényesülésre. Ma a szakköröknek több oldalról jól megindokolt nézete az, hogy az első használati fémeket, a rezet is magával hozó tripolja-jellegű festett erdélyi kultúrát egy északról, északnyugatra jött hódító népelem váltja fel, újra festés nélküli, mélyített díszű keramikát felmutató kultúrával. Az egymásutáni négy kronológiai réteget felmutató erödsi telep hosszú tartalmú, átalakító hatású kultúrára vall.

Szóban forgó mű tehát elvezet minket a mélyített vonalszalagos keramikától az egyszínű festék-bevonáson át (előbb fehér, majd húsvörös) a barnavörös mintás festésig, ahol mielőtt az erödsi alsó réteget elérnők, a fentemlített hiatus mutatkozik. És elvezet a barlang-leletek révén az újra festésmentes, mélyített díszű agyagművességig. A mélyponttól a zenitig követhetjük tehát a hiattussal Erdély területén az edényfestést. A kiinduló pont (Nándorválya) és a végső pont az erödsi 3. réteg alólról, melyhez a festetlen 4. réteg csatlakozik, — időben olyan távolinak tűnnek fel és a fejlődés annyira lépésről-lépésre követhető, hogy Huber Schmidttel és Roskával együtt valóban Erdélyt tekinthetjük a festett kerámika szülőföldjének és hosszú időn át fejlesztőjének. Már csak ezért is indokolt letűnését nem annyira a kultúrát hordozó népelem lassú felszívódásával, mint inkább északról előretörő népmozgalmal összefüggésbe hozni. Ezekkel a régészeti kérdésekkel áll összefüggésben ez a munka és ezekre kap rövid mondatokban beszédes feleletet az olvasó.

Torma Zsófia maga is kora több színvonalán álló tanulmányban foglalkozott gyűjteményével. Amint a kötet végén felsorolt idevonatkozó irodalom tanúsítja, másokat, hazai és külföldi szakembereket is gyakran foglalkoztatót a gyűjtemény anyaga. Az anyagnak rétegenként való elkülönítése, bőségesebb tárgymutatató kívánatos lett volna ugyan, de ez a szép munka így is dicséretére válik a szerzőnek és a kiadónak egyaránt. Az egész mű szövege klasszikus rövidséggel, világos stílussal megfogalmazott. Ugyanilyenek a

táblákhoz adott leírások. Szakember kezébe olyan ez, mint a magyar éremtani munkák közül a *Corpus Nummorum Hungariae*, azzal a különbséggel mégis, hogy ez esetben a hitelesítő ásatások leletanyaga szolgál útmutatással a gyűjtemény anyagának kronológiai elkülönítéséhez.

A szerző méltán szentelte a munkát Torma Zsófia emlékének, aki saját korában kiérdemelte a kolozsvári tudományegyetem díszdoktorságát és nemzedékekre kihatóan példát adott a tudományos igazság keresésére.

Kovács István

Dr. Oroszhegyi Józsa és Román élet-e

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum kéziratárának egyik érdekes, sok időszerű megfigyelést, megállapítást is tartalmazó kézírata jelent meg újabban az *Erdélyi Ritkaságok* című érdemes vállalat sorozatában.¹

Magának a kéziratnak leírója, *dr. Oroszhegyi Józsa* a múlt század-közepi magyar politikai mozgalmak egyik tevékeny alakja, 1822-ben székely eredetű családból született (Családjának neve eredetileg *Szabó* volt). Oroszhegyit nagybátyja papnak szánta, de az unokaöcs szakított nagybátyjával azért, hogy a hajlamainak megfelelőbb orvosi pályára léphessen. Magára maradván, állandó anyagi nehézséggel küzdött. Kezdetben teljesen tanulmányainak szentelte magát, később azonban a főváros irodalmi élete és főként politikai mozgalmait elvonták tanulmányaitól. A Pilvax-kávéház márciusi ifjai között ő is egyike volt azoknak, akik a március 15-i események tevékeny részesei voltak. A meginduló szabadságharc aztán teljesen elsodorta az egyetemről. Előbb mint szabadesapat-vezető harcolt a Felvidéken, majd a világosi fegyverletétel után két évig bújdosott. 1851-ben az osztrák hatóságok felfedezték buvóhelyén és tízesztendei fogságra ítélték. Ötévi josefstadi raboskodás után a királyi kegyelem 1856-ban szabaddá tette. Ekkor befejezve orvosi tanulmányait, megnősült, majd valószínűleg Kolozsvárt, azután meg Abrudbányán orvoskodott. Egy évi orvoskodás után 1860 tavaszán Bukarestbe ment. Itt előbb magyar lapot szerkesztett, majd állami orvosi alkalmazást kapott. Háromévi gyakorló orvosi működése alatt volt ideje és alkalma bensőségesen megismerkedni a görög, orosz és török uralom, meg saját nemzeti hibái következtében számalmas helyzetben élő fejedelemség balkáni életével. Romániai tartózkodása alatt összegyűjtött adatok alapján 1862-ben Foksánban (Focsani) írta meg *Román élet* című kéziratát azzal a céllal, hogy az akkor még nemrégiben (1859) megalakult Erdélyi Múzeum-Egyesületnek jutassa el kiadás, vagy megőrzés végett. „Most új hivatalállásom kezdetén — írta Foksánba kerülése után — a hivatásommal járó körutakat járom, szemlégezem s tudósításaimhoz adatokat gyűjtök, mik egykor az erdélyi múzeumegyletnek, mely első tisztelt meg taggá választással, reményem szerint kelendő táj és néprati adatul szolgálndnak“ (21. l.).

Bár Oroszhegyi elfogulatlanul és a magyar-román jóviszony őszinte vágyával nézte a romániai életet és viszonyokat, természetszerűleg sok olyan jelenséget vett észre, mely az akkori román életet nem a legkedvezőbb színben tünteti fel. Időszerű észrevételeit még kézírata befejezése előtt meg is irogatta az aradi *Alföld* című lapban. Emiatt az erdélyi román vezetők közbelépésére a romániai sajtó-berkekből kíméletlen támadás-sorozat érte. Hogy hiva-

¹ Román élet. A mai oláhföld és népe természeti, történeti, közéleti, vallási, erkölcsi, forgalmi, szokási, s társadalmi viszonyainak rajza. Irta: Dr. Oroszhegyi Józsa gy. orvos Romániában 1860—1862. Kolozsvár, 1942. 158. l. — Sajtó alá rendezte Biró Sándor (Erdélyi Ritkaságok 5. sz. Szerk.: Dr. Janesó Elemér).